

РАНКО РИСОЈЕВИЋ

НАПОЛЕОНОВ МОСТ

Ти који ово читаш, или од некога слушаш, поготово ако ниси са Уне, буди учесник приче, иди с њом, успињи се и падај, само тако она ће и за тебе оживјети. А то је једина жеља и намјера њеног писца и приповједача.

Видимо коњанике који се скоро истовремено заустављају на мјесту одакле се одједном отворио поглед према зеленој плиткој долини са широком ријеком. Као да је на том мјесту био невидљиви природни олтар, стајна тачка, гдје се све што се креће зауставља и диви моћној природи. Нека готово опипљива ваздушна струја кретала се с неба према земљи а не преко ње. Ту се одједном и она смиривала, тражила и налазила предах. Да би се славио свемоћни творац. Да би се прошла капија што води у нови свијет који има свој живот и своја правила.

Широка водена матица долазила им је здесна, приљубљујући се уз брдо које ју је одбијало као плот кад одбија заобадану стоку, све тамо до краја видика, заклоњеног зеленилом. Њена заталасана површина одбљескивала је зеленило околине, пјенећи на мјестима гдје је матица ударала на подводне седре прикривене полеглим ситама, стварајући мале вртлоге, брзаце и све оне заносне форме које посматрача прикују за мјесто с којег гледа. И он тада више и није ту гдје јесте, него у својим маштаријама. Касније ће схватити да треба прићи тој ријечи, огледати се у њој, да види себе на позадини неба, узети мало воде у руке, освјежити се по лицу и врату као што раде народи срођени с природом на свој, овој његовој страни туђ начин. Али, све зависи од тога због чега је путник ту, између два царства, способан или не да схвати да је у ствари на сваком мјесту овог видљивог свијета првенствено између неба и земље.

Водич, бивши аустријски граничарски фелдвобел који је, скупа са више регименти аустријске граничарске војске, према споразуму са Аустријанцима, прешао у службу Французима, рекао им је необично име ријеке – Уна, још од Римљана, када је била Енеус, који су свој важан пут према Сисцији провели баш овдје, мада су била најмање два, један низ Уну, с њене лијеве стране, и други је долазио здесна, овдје прелазио ријеку и спајао се с овим с лијеве стране. То су путеви који су преживјели ко зна колико вјекова уз сасвим слабо одржавање. Али овај, с лијеве стране, сигурно је био најљепши, због јединствености ријеке. На сваког дошљака који је први пут види, дјеловала је заиста посебно, као и цијела зелена долина с обје стране, она тамо, здесна, турска, и ова илирска, с лијеве стране. Вјероватно су они који су јој дали име знали цијели њен ток, њено биће и тајне посакриване у причама старих људи и локалним легендама.

Наставили су да се спуштају све до мјеста које је било скривено погледу одозго, тако да се прво откривала ријека, подијељена по средини пространом зеленом адом, али због ниског водостаја, било је љето, видјела су се зелена острвца, минијатурна, није се могло да одреди шта је то на њима зелено. Супротно њима, пространа ада била је згодна да се премости ријека, али је инжењерско око Пјера Делпеша одмах уочило да је то подручје изразито водоплавно, кад се спусте кише сигурно се Уна излије а ада потпуно потоне. Вјероватно само тврђава остаје острво у створеном језеру. Можда је некада и текла Уна с обје стране тврђаве, али снага воденог тока, попут центрипеталне силе тјерала је ријеку према лијевој страни, помјерајући корито до краја и остављајући десну страну без воде. Ма колико се посједници тврђаве трудили да одрже свој десни опкоп, то је морао бити готово залудан посао. Уна је њој слијева. Ако је икада ту и био неки мост, што је сасвим могуће, сада неће. Тако је бар научио на париској Политехници. Осим тога, тврђава с турске стране вјероватно је и званично мјесто преласка и контроле и једино ту може бити мост.

Скољен открићем циља овог путовања сваки Француз питао се да ли је заиста граница два царства та питома ријека што попут змије вијугајући хита између брежуљака? Водич им је рекао да с једне и друге стране становништво говори истим језиком, одлично се разумије, као да је род најрођенији, осим власти која говори њима стране језике, с једне стране турски, с ове лијеве сада француски, а до јуче њемачки. Он сам говори поред њемачког и италијански, што га је и одредило за њиховог водича. С осмијехом је додао да никада ниси сигуран у саговорника, ни ко је, ни одакле је, ни које језике зна. Још раније, били су упозорени на бјежање

војника с једне на другу страну, више на турску него на илирску или аустријску, гдје их радо примају у војску, било да остају у том мјесту, мада, поготово млађе, чешће шаљу у Истанбул. Тамо их преводе на ислам, сунете, уче језик и навикавају на беспоговорну вјерност султану. То су рођени шпијуни, чак и када не приме ислам. Има и таквих, рекао је водич, мада превјеравање више не значи ништа. Шпијун постаје двоструки оног часа када му ранији господар понуди нешто што се не може одбити. Често је то и уцјена према осталој родбини. На крају, зашто је пребјегао? Пребјегавање је у ствари бјежање од нечега што се учинило а кажњиво је. Ко би се у томе снашао до краја! Испада да војник вјерује само у своје оружје и вјештине које стиче и губи оног трена када ће му мрак пасти на очи.

Французи су се сигурно питали да ли се све то што им је рекао односи и на њиховог водича с необичним именом Стојан? Стојан Боројевић, из велике породичне задруге чији су се чланови раширили с обје стране Уне.

Али, ред је, на почетку приче, да се каже, прије кршног Стојана што стално базди на ракију, ко је млади војник, кога смо именовали као Пјер Делпеш, и тиме издвојили из велике Наполеонове војске којом је маршал Мармон покорио дио Аустроугарске и начинио Илирске провинције? По струци инжењер грађевинарства, у корпусу оних који су били узданица Наполеонових похода, чије је блиставо знање било у основи свих великих побједа француске модерне војске. Мост је ницао тамо гдје га противна страна није очекивала, најчешће понтонски, али потом и стабилни, на побијеним шиповима. Велики математичар и организатор у Политехници, њихов професор Гаспар Монж, био је поносан на своје ђаке. Говорио им је: „Све око нас, за вас, мудраци моји, јесте математика, геометрија, како је говорио Паскал. Ко природу тако види, рођен је за моју Политехнику. Ко не види, може на Екол нормал сиперијер. Али, не веселите се прерано, ја сам и у једној и у другој, да штитим знање и Француску.” Пјер није био баш такав видјелац, геометријско виђење долазило је ипак последице умјетничког. Ко би га знао зашто? Можда напросто стога што је пуштао души на вољу да се диви ономе што је лијепо. То је она разлика између архитекте и обичног грађевинца. Архитекта мисли на љепоту а грађевинац, мудри статичар, на стабилност и трајност. Често су они у рату.

Био је прави Провансалац, заљубљен у мелодични језик предака, провансалски говор који се повукао у себе пријетећи да потпуно усахне пред страшним притисцима говора пријестонице. Поред тога, био је у души можда неостварени музичар,

да би на крају, хтио не хтио, ипак постао војни инжењер, дакле војник, што је најмање волио. Можда је и то благо одређење, више намијењено мајци, требало би рећи да је то мрзио. Сва та француска, у ствари Наполеонова гунгула која ломи а која је давно сломила и његову Провансу, била му је потпуно страна и опасна.

„Зашто си онда изабрао инжењерију, ако је ниси волио?“ приговарала му је мајка Алис, већ дуго удова, самохрана, забринута за судбину великог имања на благој, осунчаној висоравни Контадур.

„Да побјегнеш од мене, је ли?“ одговарала је сама полуупитно на своје питање.

„Ма не, маман, ма не“, смијући се и грлећи мајку вишу и јачу од себе, одговарао је њен вољени син јединац. Тек тако загрљени показивали су колико је син био крхкији, и онај коме ће требати помоћ. Као увијек, мајка је била у праву.

Дан доласка Француза у Костајницу био је попут ратне узбуне с обје стране, јер се војној јединици у којој је био Пјер Делпеш придружила и трочлана група француског конзулата у Травнику чији је вођа био такође Пјер, али Давид, конзул с душом пјесника. Они су прешли Уну чамцем и сусрели се са земљацима у трпезарији доминиканског клауистра да би размотрили сва питања отворена одлуком маршала Мармона да се ту гради мост као највећи државни приоритет.

„Мост одмах“, рекао је Давид, готово пјеснички, као да су га инжењерци донијели са собом. Потом су ручали, пили вино и саслушали једну пригодну пјесму конзула у славу њиховог вође Наполеона. Када је Пјер Делпеш на оргуљама одсвирао Марсељезу, добро расположење је нарасло до врхунца. Дојучерашња аустријска варошица Костајница, изгубљена на рубу царства, дисала је француски, бонапартистички и моћно. Ту није могло бити мјеста за оних неколико фратара доминиканаца, који су напосто нестали из манастира, као да их је однијела јутарња мајска измаглица над Уном. Малим пограничним мјестом владао је потпуно моћни галски дух.

„Драги пријатељу“, улазећи у чамац присно се обратио конзул свом имењаку, „овај мост биће сада ваше и наше оргуље. Свирајте!“ Како је само Пјер Давид волио овакве присне реченице. Што се тиче самог посла, није улазио у детаље које је препустио војницима. Да, рекао им је: „Долазићу често да видим како напредујете.“

Непослато Пјерово писмо мајци, нацрт само, пошто је Пјер, инжењерски, боловао од нацрта свега и свачега, које је, ко зна

како остало у архиви манастира. Не зна се да ли му је то прво, друго или ко зна које писмо, јер уз њега нема временских ознака.

„Сви смо у фрањевачком манастиру под брдом које зову Дјед, а да нико не зна зашто се тако зове. Биће вјероватно зато што се надвио над мјесто, као какав заштитник, старина, па му је од миља дато такво име. Узели смо братрима спаваонице и трпезарију, нема их много па ће то лакше поднијети. Овдје је обала довољно висока да није запамћено да је ријека поплавила манастир. Треба само насути још камена на обалу, с ове и с друге стране гдје је стара тврђава у којој је турска стража, а вјероватно и цијели гарнизон. Њихову страну требало би они и да наспу, али на то нису пристали. Има камена, кажу, каменолом је у близини, баш какав треба за насипање, лако се ломи па је бољи од туцаника. Испало је да се и о томе морам бринути. Као да ми је већ име то одредило. Ријека је сада сувише плитка да би нам правила проблеме, зато журимо с послом, па се надам да бисмо се ускоро могли и видјети. Најкасније у октобру.”

Ово Пјерово сиромашно писмо мајци, требало би допунити бар описом мјеста у које је дошао, првенствено оним што је њему падало у очи, као градитељу. Куће с једне и друге стране, убоге учерице, које турски зову бајте, с десне, њихове стране и овдашње, с лијеве, колико толико пристојне, мада су и оне далеко од онога што се у Француској сматра кућом. Турска станишта, мада и не морају да су само турска, него и осталих, удаљених од тврђаве, то су колибе од оплетеног шибља замазаног блатом, око којих је обично једнако убоге дјеце, полуголе, прљаве, избуљених очију вјероватно од глади, мада се странцу чини да је то од мржње на њих.

Шта још запажа Пјер око себе? Првенствено оно што га подсјећа на завичај, долину и ријеку, висораван и дрво потребно за градњу. Кестен, костањ, по коме је варош у коју је дошао тјеран службом, добила име прије вјероватно више стотина година када су се овдје давала имена насељима по ономе што имају или чега се досељеници сјећају. Вјероватно ниједан данашњи становник није ту далеком старином, можда тек два-три кољена, не више. Сваки раг који је пролазио преко ове ријеке односио је и доносио људе, чак и животиње. Колико ли је само његова Прованса стабилнија. Он сам може да израчуна десетак кољена своје породице и с мајчине и с очеве стране. Тачно зна да су се они рађали ту, око Маноска, на висоравни Контадур, или најдаље у Ексу или око њега.

Од тренутка доласка у Костајницу, поред слика које се саме намећу и слажу у његове инжењерске претинце, у себи сабира

могућа људска и умјетничка питања на која нема одговоре. Он ће их тражити и дјелимично налазити током свог боравка и рада, од сваког помало, али је прихватио сазнање да као странац једва и разумије чак и најосновније ствари које ће њему и другим из његове јединице због краткоће боравка остати неодгонетнуте заувјек. Не зато што се он не труди да схвати средину у коју је дошао, него из простог разлога што домаћини себе не виде онако како их види странац и не знају шта да му кажу на њихов начин а да то буде одмах разумљиво. Оно што они подразумевају као јасно само од себе, Пјер не види тако и не прихвата. Математички гледано, што му је ипак остало с факултета, како да доносиш закључке на основу нејасних постулата и премиса? Свијет који види, може да описује, што путописци и чине, али не више од тога. Може да га упоређује са свијетом одакле потиче, што је још горе. Тек ту ће се потпуно разићи. А они који су га послали баш то чине. Само, шта га се све то тиче? Он је војник који је послат да изврши оно што му је заповиједила врховна команда – у што краћем року да подигне једноставан али солидан дрвени мост за трговачке послове француске царевине. Тиче га се, тиче, одговара му нешто изнутрине бића. Не може бити да се човјека околина не тиче у цјелини, са свим видљивим детаљима.

Пјер је био умјетничка душа, сав на покојног оца, оргуљаша у контадурској цркви Светог Јована Крститеља. Сам је свирао оргуље, чак и компоновао мање комаде. Притом није уопште био претјерано религиозан. Или, тачније, његова религија била је више пантеистичка него хришћанска која се исцрпљује у свакодневном извођењу обреда. Усхићивала га је природа свом својом тајанственом љепотом. Тонуо је у њу и она у њега, као завјереници и помагачи. Није ли му она дала све своје могуће дарове?

Прије свега, те благословене руке, које су једнако плесале по клавијатури и по дрвету. Баш тако, мада се на први поглед можда не би рекло, јер је био наизглед ломан. Али, његова крхкост је у себи имала посебну снагу, коју је могао да усредреди на оно што га потпуно обузме. Могао је од дрвета да начини шта год је хтио, замислио, покушао. А радио је све послове, од најпростијих од оних које нико други није могао, поготово не овдашњи прости тесари, колари, како су их звали. Ипак, бјежао је од тих послова, које су могли други, ако их је имао покрај себе. Он је додавао резбарију, украсни додатак, свој знак којим је предмет добијао посебност, оно што неко назива и душом.

За кратко вријеме, по његовим упутствима, столари су начинили боље клупе у костајничкој цркви манастира Светог Анте Падованског, а он им додао мале детаље, тако да су по њима

вјерници прелазили прстима, попут бројаница, као да тако боље виде у полумраку гдје се шири музика и ријеч Божија. Таква му је била и вјера, рекло би се више тактилна, осјетилна, окренута стварима свјетовним, у којима се може видјети људска душа, човјек сам који неће да буде само живинче. Зато је он волио једнако црквеној класици да на оргуљама свира своје мелодије, као варијације народних поскочица, што је дебели Ото, фратар оргуљаш, сматрао светогрђем и тражио од префекта, који је такође био одличан оргуљаш, да му се то забрани. Али, Французима нико ништа није смио да забрани. Чак ни ломљење намјештаја, прекомјерно уношење блата у манастир и цркву, да се не говори о стварима и алату који су потпуно запремили двије велике собе.

Зашто да се забрањује музика, одговарао је префект Маурицијус, није ли она на радост људи? Да ли је баш мислио тако, или је само смиривао Французе, није било јасно ни збуњеном Оту, ни осталим фратрима. Гледао је Мауриције озарено лице младог инжењера, узбуђено моториком звука, тог сталног кретања, бескрајне вртње од које се заврти и у глави. Није ли тамо у његовом милом а далеком Авињону лијепа Хелена пала у воду играјући по мосту такве окретне поскочице? Може ли се слично догодити и овом свирачу, који одлази на турску страну не мислећи на опасности које га тамо вребају? А и овдје, свакако, свакако. Градећи мост према некрсту, у шта ће и сам упасти?

„Неће се он наносати луде главе”, говорио је љутито кантор Ото, који је стално био срдит и увријеђен, као да је он префект а не разборити Мауриције. Тек касније Пјер ће сазнати да су њих двојица рођена браћа. Иако ни по чему нису личили један на другог. Хоће тако природа, знао је Пјер, да допуњава и да се не изјашњава шта је право а шта погрешно.

Пошто смо сазнали да се у фрањевачком манастиру нагурало више француских чиновника, официра и војника чак, да додамо пуно име главног опата, Мауриција Ковачића, префекта, како су га звали, а не гвардијан, што је било уобичајеније у познатој фратарској хијерахији. Французи су му скратили име у Морис, на шта се он није љутио. Уопште, био је то миран човјек, више склон молитви, музици и књизи него причи. Као и већина музичара, говорио је више језика, све као по слуху, међу којима и француски. Али није хтио да буде тумач, него је увијек гурао некога да послужи тој сврси, јер је већину редовника тјерао да уче мртве и живе језике, што им је теже падало од физичког посла.

Долазак младог инжењера, опат Маурције искористио је да се посавјетује с њим око неких доградњи на манастирској цркви која је била направљена по нацрту неког зидара вичног таквим

грађевинама, али далеко испод потребног знања за овако озбиљне грађевине. Зидар је био да ли Аустријанац, да ли Чех, тешко је то данас утврдити, он сам је тврдио да је већ градио двије цркве посвећене Светом Анти, па може са сигурношћу рећи да је у тој области зналац, док ће му у осталим стварима помоћи земљаци, врсни зидари из Тирола. Ваљда је с њима тамо и градио цркве.

Пјер није држао много до зидарског умијећа ових простих људи, у коме није било ни математике ни сликарства, иако се понекад чудило статисти тих грађевина које су саградили ови, уобичајено названи турском ријечи, дунђери. Инжењер се питао како се преносило то знање стечено на покушајима и успјесима? Интимно, више су га привлачиле њихове дрвене рукотворине, нарочито изванредни олтари са сугестивно урађеним фигурама светаца, мајке Божије и самог Исуса Христа. Нешто је било израђено од ораха, нешто од јавора, највише од лијепе хрстовине. У свим овим крајевима, поред величанственог питомог кестена који их је пратио и давао хлад кад су долазили од села Хрстовац, првенствено има добре хрстовине, што је благодат за градњу, па и за његов мост. То су велика, моћна стабла од којих можеш да начиниш све што ти душа пожели а ти знаш, па и тај мост због кога су он и његови подређени ту. Мало има јеловине и боровине, нужне за шипове, који морају бити лаки а дугачки и чврсти, али ће се наћи, што ближе то боље. Овдје је све проблематично, а превоз великих балвана биће вјероватно најтежи. Али, све се може, кад се мора, говорио им је стари професор Монж. Најбоље је воловима, којих, Богу хвала, има довољно. И то снажних да повуку кроз плато окресано дебло.

Прихватио се посла онако како је научио у Политехници, с обје руке, као насушног хљеба. Или ћеш ти јести посао, или ће посао изјести тебе, био им је вјерују. И то по молитвеном, дај нам данас, не остављај за сутра, јер је сваком дану довољно његове муке.

Обилазио је дрводјеље у њиховим биједним селима, завиривао у полумрачне потлеушице, гдје су живјели готово као стока, али више под настрешнице, гдје су радили на кацама као да имају једну руку вишка, којом су придржавали час дно, час дуге, стежући их савијеном половином расцијепљене младице жилаве лијеске, јер немају металног обруча. Било је потребно много труда и вјештине да би се то постигло, јер се сувише често све распадало баш када је мајстор мислио да је близу краја. Млада лијеска или чак врба њима служе као једино везиво и не може се рећи да је најбоље или најгоре – гвожђе је прескупо, једва набаве велике клинове или кламфу да би причврстили греду. Па и

то најчешће ураде дрвеним клиновима који иду кроз двије греде, чврсто, мајсторски, као да их залијепе једну за другу. Тако га, мада веома ријетко, изненади понека дрвена кућа, топлина унутрашњости, гдје је све скучено, убого, али с мирисима живота који се шире око многобројне дјеце нагнуте над дрвену посуду млијека као над најбољу трпезу. А дјеце и гладних уста има на све стране.

Посебно се задивио православним дрвеним црквама, чији се кров од шиндре доима као заштита од сваког зла и ђаволског наума. Нема ту ни клупа, ни олтара, ничега од онога што је у њему као црква, али осјећа се светост тог малог простора. Њима и не треба ни више ни боље, најмање његова музика која као да припада другом богу и другом свијету. Они око малог дрвеног иконостаса са двије-три просте иконе, предани молитви. Наоколо моћна храстова шума, дубодолина, крај свијета, нема видика, као да си у рупи, одакле те само Бог може да подигне, али и зло треба да се потруди да би те ту пронашло.

Пјер је свијет примао отворена срца, онакав какав му се указивао. Супротно својим друговима, покушавао је да схвати начин на који тај дивљачни народ постоји, шта га чини таквим и зашто. Мада није знао детаљније каква је разлика између католика, који су попут њега, и ортодоксних, по њиховом православца, по локалним фратрима грко-источњака, који с католицима дијеле исти простор и језик, уочавао је ко су носиоци те подвојености. Било му је јасно да све иде од власти, али не остаје на њој. Увијек постоји оно што се одупире, као код силе, што повремено нарасте и склони ту власт као да је никада није ни било.

Фратри су били наклоњенији Аустријанцима, а самим тим и сви католици, док су православци били ближи Французима. Пјер покушава да разумије и ову заврзламу, поред свих осталих, која је у самом односу аустријске круне према православцима, чак и онима који су у служби владара. Црква је државна, самим тим и народна, тако је боље него ова римска, чија је глава тамо негдје, одакле се и не види гдје су вјерници. Није ли слично размишљао и њихов господар, Бонапарта.

Али, превише је овдје заврзлама, сматрао је Пјер, превише за једног војника који и не треба да се толико труди како би све разумио. Не труде се ни домороци, зашто би војници. Свако чини по своме, често и у инат другој вјери. Ако и не зна шта би, уради тако да онај други буде незадовољан и љут.

Пјеру је требало још више времена да ухвати све фратарске, отворене или скривене, знакове усмјерене према турској страни. Наизглед се чини да их не може бити, али свакодневица показује

да није тако. Најмоћније средство којим се оглашава хришћанство јесте звоно које стално звони и кад треба и кад не треба.

„Зашто се сваки час звони?” питао је префекта Маурицијуса.

„Ех”, мрмљао је као да се правда, „зар је то лоше? Звоно је божански глас.”

„И код нас је, али се не звони кад се звонару свиђа, него има ред и пропис за звоњење, колико ми се чини?”

„Код вас, тамо у Европи, има, а овдје престаје Европа, па нема. Овдје је граница и почетак Оријента. На граници свако треба да огласи своје присуство. Ми то чинимо звоном. А невјерници нека мисле шта мисле. Оно наше, моли и ради, не каже шта да се ради. Вјероватно оно што је људима корисно. Турци звоно не воле, чак га мрзе, измишљају којекакве приче, те да им од звона крепава стока, долази суша, жене побаци пород, да не вјерујеш шта све говоре. Зато ми звонимо, нека се зна да је овдје друга вјера и да те бесмислице Бог не воли.”

„А шта Бог воли, префекте?” питао је Пјер наивно.

„Знате ви то добро, млади инжењеру, не правите се већом незналицом него што сте. Знам ја такве мудријаше.”

Али француски ред и план овдје имају већу снагу од црквеног звона.

Из Травника у Костајницу, у пратњи тумача и водича, поново је дошао француски конзул Пјер Давид. Била је недјеља и његов кратак боравак с ове стране Уне састојао се од присуствовања служби Божијој коју је предводио префекет Маурицијус и слушања музике на оргуљама. Фратри нису могли да се овај пут извуку од служења Французима. Тако су они то доживљавали. Служба, не Богу, него Наполеону. На крају недјељне мисе, конзул је прочитао своју нову оду цару, што је дочекано непријатним мргођењем фратара и веселом недоумицом Француза. Говорило се и о јадима хришћана обје конфесије, али највише о својим. Фратри су се отворено жалили на штету која се манастиру наноси свакодневно. Префектово питање: „Ко ће све ово поправити кад се заврши изградња моста?” остало је без одговора. Он је то оцијенио као француску надменост.

Када су се одвојили од фратара, озбиљан и готово намргођен, Давид је говорио Французима о сиромаштву свих ових крајева, једнако илирских провинција и Босне саме, која није под њиховом управом, али се и о њеним потребама треба водити рачуна. А неразвијеност је страшна и тамо и овдје. Нова власт је кренула с изградњом путева, првенствено у Далмацији, гдје се само морем може путовати гдје хоћеш, а копном једва. Ипак, стање путева је нешто боље него у Босни, и на томе се темељи и ово што ће им

даље говорити а што је њихова, па и његова темељна задаћа. У односу на прошли пут, био је боље припремљен.

„Господо војници, подсјетићу вас данас на значај ваше мисије која не трпи никакво одлагање и одуговлачење. А мени се чини да нисте много урадили. Ваша мисија се директно наслања на уредбу од 3. децембра 1809. године у којој је наш император Наполеон својим јасним и одлучним начином обзнанио да су границе Илирских провинција на Сави истовремено границе царства. Наводим све дословно према Императоровом говору на отварању засједања Законодавног тијела у палати Тиљери: *Границећи са цариградском империјом, налазим се у природном положају да ципицим првенствено интересе моје трговине на Медитерану, Јадрану и Левантју. Помагаћу Порти, ако се Порта оитме несрећном уишцају Енглеске; казнићу је, ако се преустии подмуклим и подлим савјетима.*

Као што сте чули, наш трговачки интерес налаже сарадњу с Турском у оној мјери која је за нас корисна и зато прихватљива. Управо је будући мост битна карика новог трговачког пута с Оријента преко босанских крајева до Триесте, одакле ће се даље роба, првенствено памук за којим вапе наше предиионике и цијела припадајућа текстилна мануфактура, превозити до Француске. Сви остали путеви или су опасни због енглеске блокаде на мору, или прескупи ако иду посредством Аустрије, преко Брода на ријеци Сави, или још скрајнутије, гдје се много увећавају трошкови превоза. Овај мост је и мој приједлог који је прихваћен, прво од стране маршала Мармона, потом и нашег Императора. Још једном вам на то скрећем пажњу. Нема оправдања за одуговлачење. Све што је у вези с тим сматраће се саботажом. За то ће од данас бити задужен капетан Грожан, за све остало, везано за сам мост, инжењер Делпеш. Да, на мени је првенствено да обезбиједим пут цијелом његовом дужином кроз Босну, али и овај мост и будући контумац с ове стране Уне спадају у моју надлежност. Желим вам успјеха у раду. Живјели!”

Ново лице њихове радно-војничке посаде био је командир Грожан, пргави Бретонац с којим се није смјело расправљати ако се не жели брза и неодмјерена казна. Што се награда тиче, он их је остављао надређенима. Задужења су била тако и распоређена, Пјер Делпеш за организовање и извођење радова, Жан Грожан за дисциплину и обезбјеђење радне снаге. Тако је била организована и француска војска у којој се знало све до посљедњег војника шта му је дужност и ко му је надређени.

Знало се то сасвим јасно и прије овог говора француског конзула, али требало је потцртати шта је чији посао, како не би

дошло до увијек могућих штетних посљедица. Никада се не зна ко те тамо у Паризу опањкава и због чега. Нарочито када су у питању мостови и путеви.

Приповједач се насмије самоме себи сваки пут када спомене ријеч пут, коју изговарају странци, а зна како су изгледали ти путеви кроз рубне крајеве Турске, путеви вратоломци. Погдјегдје се чинило да је лошији пут био тамо гдје је терен погоднији, често толико блатњав, изрован на подмукао начин смишљен да се чак и мазге не усуђују да прођу те дијелове него се укипе тако да их треба преносити преко њих. Један путописац написао је да се овим стазама и богазама никако не треба и не смије користити коњ који није из ових крајева, јер ће сломити ногу а путник главу. Само овдашње марвинче зна гдје треба да стави копито, да полако пребаци тежину с једне на другу ногу, и да се тако креће на свој начин, који му је природан још од првих дана живота. И сад је, према конзуловим упутствима, требало да се тим богазама уреди трговачки караван, са балама памука које се нису почесто могле да провуку кроз шикаре, него је на околним гранама, опасним једнако као и рупе под њима, остајало толико памука да је могло да задовољи потребе околних хајдука и пљачкаша.

Али, то нису ни изблиза сва притворства вилајета Босна, гдје европски појмови најчешће значе супротно ономе што под њима Французи подразумевају. Зато су стално издаване нове и нове уредбе, забране и опомене, које дивљачни домороци нису имали ни у примисли. Навикли да је све што власт уради углавном против њих, сматрали су својом светом обавезом да тој власти штете на сваки начин. Све је тако било и под Турцима и под Аустријанцима, зашто би другачије било под овим новим побједницима.

Једини прави зналци пута и обичаја били су они који о томе нису хтјели да причају Французима, Морисови фратри. Ишли су по францисканским манастирима у средњој Босни, односили и доносили приче, убоги као и паства чији су исповједници били. Навикли на турску власт у Босни, како је говорио сам префект, свако ново трпљење чинило им се прихватљивим, од Бога датим да га сматрају благим. Притом су мислили на долазак нове управе, запосиједање манастира, то наметаће свјетовности у цркви што не могу да прихвате, али ћуте, мира ради. Проћи ће и то, кажу више за себе, него за околину, што је Пјеру изгледало сасвим прихватљиво, али ни он то није говорио за околину него само за себе.

„За лукав и подмукао утицај овим људима преко моста не треба Енглеска, нити њени савјетници, довољни су ови овдје, сами по себи, какви су рођени и каквим их је учинила вјера”, говорио је префект Морис, пошто је конзул отпловио преко Уне.

„Није то баш тако, мој префекте”, одговарао је Пјер. „Ништа није тако једноставно како нас вјера учи.”

Префект није хтио да се упушта у расправе ове врсте с једним вјероватним невјерником, чим је, ем Француз, ем инжењер. Од њега се може свашта очекивати, чак и да превјери, што да не, ако већ неће да признаје врховну власт Светог оца. Овако млад, он је подложен свим утицајима, а надобудан над све остале.

Ех, ех, шта је све с оне стране Уне, што се и види и не види.

Говори се да су покољи над иновјерцима учестали послјије побуне у Србији. Овдје им неког повода и не треба, све је то раја коју можеш да кажњаваш и због неког незгодног погледа на Турчина. Ни томе се Пјер није чудило. Знао је он довољно историју вјерских и других ратова и покоља у Француској да би мислио како таквих случајева, чак и масовнијих, *овдје* није било.

Само што у Илирским провинцијама разлике више не смије да буде међу католицима и православцима. Није ли сам Наполеон наложио да се те разлике имају уклонити? Ако их ту има, зашто их не би било и преко ријеке, у турским крајевима? Када је кренуо да тамо погледа шуму, Пјер и његова два пратиоца видјели су необичне призоре о којима су му причали прије доласка, али у које није вјеровао – осушене главе на високом кољу пободеном у земљу. Као у Африци, прострујало му је главом. Опомена онима који у својој лудој глави смишљају какву побуну. Мале осушене главе непријатеља и невјерника.

Пјер није разумијевао необичну језичку заврзламу, да обичан народ с једне и друге стране говори истим језиком, који није ни турски, ни њемачки, ни италијански, него илирски, како му је речено. Али, одакле је то? Како се то становништво мијешало да буде овако језички слично, ако не баш исто? Или се само подвајало, ништа више. Било некада једно, па временом се дијелило, а језик остајао исти. Јер је овдје већ вијековима граница, прво Турске и Аустроугарске, сада Илирије. Ови с којима званично разговара говоре турски, тако да је преводилац Јеврејин Ефраим, из Травника, којег му је додијелио конзул. Он нешто зна и илирски, али слабо. Повремено му се чинило да га Ефраим више шпијунира него што му користи. Француски је знао веома слабо. Ту је и Стојан, за споразумијевање с ове и оне стране Уне с обичним свијетом. Али, то су само главне преводилачке снаге, у које се умећу, ко зна одакле пристигли и чији све шпијуни, разни вавилонски преводиоци, драгомани и терџумани. Имају и Турци једног који говори мађарски и нешто њемачки, па се посредно могу споразумијевати, јер и међу Французима има један који попут Стојана говори њемачки, а у мјесту су нашли двојицу да говоре мађарски. Иначе се ни

једни ни други не радују разговорима који су мучни и тешки, како језички тако и одсуством воље да се договоре. Језик је у ствари била најмања невоља.

Турске наредбе ишле су од Стамбола, преко Травника, до Костајнице, али је ту све саботирано на безброј начина. Говорили су отворено да се они том мосту не радују и да им не треба. Свакога спремног на разговоре сматрали су дин душманином и зато опасним. Језичке заврзламе долазиле су им као још један изговор да се ништа не ради.

Онда се готово ниоткуда појавио Мустафа, црн, жилав и усукан човјек, по свему судећи ћосав. Понашао се на безброј начина, изгледао час званичан, час обичан, домаћи, час Турчин, час странац који је примио ислам. Све је знао, од свега се ограђивао, али, чим би Пјер прешао на турску страну Уне он се појављивао као дух. Нико није знао која је његова улога, али су од њега највише зазирали сами Турци с којима су Французи колико-толико сарађивали. Пјеру се чинило да га се посебно плаше баш домаћи Турци.

„Шта говори народ о будућем мосту?“ питао је Пјер Стојана.
„Радују ли се што ће добити нови прелаз у Европу?“

„Далеко су они од тог твог радовања. Највише би вољели да нема ни тебе ни моста, ни ђавољих Вранцуза. Тешко ми је да ти ја то препричам и преведем. Можда би то могао онај њихов Мустафа. Само га се, Пјер, чувај!“

А Мустафа је могао, мада то није изгледало баш онако како су домороци Турци говорили. Он то није препричавао, него играо као какав глумац. Те своје глуме, Мустафа је до краја био свјестан.

„Шта, болан, праве?! Ћуприју? Какву ћуприју?“

Биће дрвену.

Шта им је до тога?

Треба због трговине, кажу.

Лажу! Каква трговина овдје? Оно мало што иде, може и чамцем.

Све је то ситно, кажу. Без ћуприје, роба оде Шваби, преко Брода, а они хоће себи.

Ко то хоће?

Вранцузи. Њихов цар, Бунапарта. Опасан лисац.

Лаже ко пас. Ћуприја му треба да лакше дође с војском. Дрвена ћуприја је војна работа. Видјећеш шта ти кажем. Овај инцинијер, то је војник.

И она на Дрини била је за војску.

Била је наша и још је наша а даће Алах да остане наша. Прешо сам ја преко ње. Нема ништа љевше ни у Вранцуској. Чуј,

дрвена ћуприја! Однијеће је Уна до зиме, или прољећа, најкасније, ако је и направе.

Кажу да неће однијети. Видиш како све припремају. Знају шта раде. Овај момак завршио велике школе.

Не знам ја ништа о томе. Само знам да овдје нема ћуприје зато што нам ћуприја ем не треба, ем се не може ни направити.”

Супротно својим прижељкивањима и предвиђањима, од првог дана видјело се да посао изградње за једне моста, за друге ћуприје, воде војници какве до сада они овдје нису могли да виде – све је ишло брзо и детаљно испланирано. Овакве мостове који почивају на побијеним стубовима, шиповима, градили су по цијелом царству, овај није никакав изузетак и за њега не треба никаква посебна мудрост. Уосталом, тако се гради већ стотинама година.

Мајсторе су довели са собом, као војнике, неке узели из околних села, скупа с њиховим алатом. Послије припремних радова, осматрања терена и мјерења, француској јединици придружило се још педесет војника инжењерије. Сада је то већ била моћна дружина способна да премости наизглед питому ријеку, којој је и дуготрајна суша била свела водостај на једва опасан и на иначе познатим дубоким вртлозима.

Као чаробњаци, зајазили би један њен дио, довозили тешке шипове и подизали као обичне греде, повезивали их са свих страна, забијали велике отковане клинове и ишли даље, тако хитро као да их на обали чека јединица спремна да пређе са свим тешким наоружањем. Заиста, све је изгледало као што су говорили сумњичави Турци – спремање за рат и долазак француске војске. „Шејтан је с њима”, говорили су стари Турци начичкани на обали и заклоњени великим врбама. Али, такве војске није било на обалама Уне, а није се о њој ни причало као стварној пријетњи у позадини. Само што у те видљиве чињенице нико није могао да увјери сумњичаве варошане Костајнице с десне стране њене ријеке.

Ову причу не занима превише сама изградња моста, сав тај мајсторлук и тријумф људског ума, није то била грађевина тог обима и значаја. Она слиједи личну причу његовог творца који баш и не зна шта би са собом у преобиљу младалачке снаге што расте подстицана чудним осјећањима чим се приближи ријеци.

Лутао је једном и другом обалом Уне, тим водоплавним пијеском, гдје је мало ко долазио и залазио. Само рибари, кријумчари, лопови и војници по дужности. Око брда Дјед, као да бјеже од ријеке која зна да подивља и понесе све са собом, сељаци су подигли мале куће, од дасака, плетера и иловаче, покривене даском или дебелим слојем суве насјечене бујади или обичне траве. С

горње стране долазио је поток, као извор чисте, хладне воде. Пјер предложи капетану да подзида тај извор и направи чесму као француски поклон становницима Костајнице. Капетан се сложио одмах, што је ријетко чинио. Обично је одлагао доношење одлуке све до потпуне сигурности да она неће бити штетна по француске интересе.

Нађен је и комад металне цијеви који Пјер углави у зид, испод стави од камена издубљено корито гдје се могла и стока напојити. Он је мислио на коње, јер је мало ко ту пролазио без коња. А можда и на дјевојке које ће долазити под воду, као у Прованси, чаврљати и показивати своју љепоту. Уградио је камену плочу на коју је требало нешто написати, да остане успомена на вријеме у коме је све начињено. Замолио је опата Мориса, да смисли изреку на домаћем језику, мада је овај предлагао латински, да се помири људско и божанско, као у музици. Тако је настао натпис „Пиј, брате, из Божје милости дат је напитак!” Сам Пјер није био претјерано одушевљен овом сувише мудријашким поруком, али је, као обично, оћутао. Не треба истакнуте појединце критиковати и оспоравати, рушити им тако ауторитет, нарочито ако су важни и потребни средини у којој живе. Без њих би народ био руља без предводника. А тога нема ни у животињском свијету.

Кад је од Стојана чуо како се у народу зове овај извор, Текија, Пјер се насмијао и замислио.

„Турски је то”, рекао му је Стојан, „што значи зграда у којој се састају дервиши, биће њихови монаси, који се врте око себе и у заносу достижу ко зна већ шта. Ја ти у то нисам нимало упућен, али знам по причању да томе и не може нико од нас хришћана да присуствује. Чак ни домаћи Турци. Све је то само за њихово братство. Не дао ти Бог да те ухвате како их криомице посматраш, сасјекли би те на лицу мјеста ма ко ти био.”

Шта је Пјер хтио да види овдје? Да чује? Да доживи?

Једне вечери, тајанствени женски глас као зов сирене, шта ли, само не овоземаљски, неочекиван, јер је долазио с турске стране, с обале, гдје расту врбе што својим гранама додирују површину ријеке која им стално измиче као невичним рибарима који су осуђени да ту пецају и да никада ништа не улове. Сједио је на тек завршеном десном подзиду и спремао се на вечеру. Чамац га је чекао, привезан испод, али он се само у њега спустио и остао све док се глас није изгубио. Питао се да ли му се све то причинило. Не може бити да је људско. Како зову ове водене виле? Русалке?

Сутрадан послије подне појавио се Мустафа послије више дана одсуствовања.

Рабијатан какав је био, од оне медитеранске феле којој не можеш да одредиш поријекло, јер може бити из свих тих земаља које припадају том басену, спутивши се међу раднике с турске стране, који су сједили на великим балванима које је требало заоштрити и врх им оковати, наслоњени леђима на хладни зид тврђаве, попут послеподневне сјенке, смјестио се међу њих и извадио дрвену посуду у којој је била, показало се ускоро, одлична ракија. Сам је одбио да пије, али су сви одмах прихватили пиће. Нико ништа није рекао, али се у Пјерову свијест вратила синоћна пјесма. Био је увјерен да овај човјек има неке везе с тим пјевањем и да се баш стога и појавио на овакав, необичан начин. Шта ли тек може да очекује од овог загонетног човјека? Један другог посматрали су испод ока.

Могао је да га пита, али којим језиком? Ту тумача није било, али се убрзо показало да тај тумач и не треба, јер је Мустафа проговорио француским какав се говори у Прованси, као да је јуче дошао из Екса.

„Ко си ти што говориш тако добро мој француски?“ питао га је.

„Баш то, тај што говори добро твој француски, што ти је довољно“, одговорио му је загонетно.

„Турчин?“

„То се овдје не пита. Из више разлога. Ако желиш да разговарамо, питај нешто друго.“

О томе је дакле ријеч. О пјевачици? Зашто пјева? Је ли то намијењено само њему, или она тако пјева? Неће га питати. Не сада. Неће се залијетати на његове необичне мамце.

Мустафа га је одмах прочитао.

„Само да знаш, мелећ је то што ти се учинило.“

„Не знам шта је мелећ. Како ти је име?“

„Зови ме мула Мустафа, што значи учени Мустафа. А мелећ је анђео, анђелак за тебе, тај глас што се јавља некоме, обично од ријеке. Јесте и није сирена. Тамо, под врбом, неко се нагиње према води да види свој лик, који обично не смију да гледају страни мушкарци, ма колико прижељкивали. Али, Пјер, изузетака увијек има. Зашто и ти не би био тај изузетак!“

Пјер се зачудио необичној тишини која је заваладала око њих двојице. Остали су се били разишли, као да се овдје није дешавало ништа посебно, што би могло да привуче њихову пажњу. Или су баш због тога отишли? Заиста, шта се ово дешава с њим, или око њега, што је вјероватно исто питање само нешто другачије постављено.

Кад је вратио поглед на саговорника, Пјер је могао само да се још више зачуди, пошто њега ту више није било. Попут сјенке

која је дошла, био је отишао. Мула Мустафа, овадашњи Провансалац! Његову причу замијенио је попац у манастирском зиду који је провјеравао да ли је Пјер будан и да ли мисли на пјесму. Мора на нешто да мисли, зато је и будан, мада никада није сигуран да ли је будан зато што мисли или мисли зато што је будан. Гледао би у мрак, мислио на Провансу, на вечери топле и захтјевне. Не, оне нису дале да се спава, него су тјерале, звале на улицу, да се гледају дјевојке које такође нису могле да спавају. Све се то преплитало и овдје, у манастирској спаваоници, на тврдом лежају у којем је шушкала слама у строжини. Само што на улици, и да изађе, не би могао да сусретне дјевојку, чак ни стару бабу. Напросто, никога.

„Бити испосник, то треба. Једини је лијек бити испосник”, шапутао је у мраку а попац се није јављао, као да је послушнвао његове ријечи. Да ли је био сагласан с младим инжењером, не зна се.

Идуће вечери, бјеше ли вече, или већ ноћ, не може се са сигурношћу рећи, пјевање се поновило, сада још ближе и јасније, али не гласније. Било је то само до стварне гласности говора људи који се не дозивају, јер један другог очекују и слушају напрегнуто, као они који имају нешто рећи, важно и неодложно за обоје, пјевача и слушаоца. Пјевачицу која је мелећ, Анђела!

Пјер је отишао у манастир обузет том нејасном мелодијом, покушавајући да је ухвати на оргуљама, али се отимала, у њој је можда и било неколико добрих тонова, али не и стварни мелодијски склоп, не дух саме пјесме који настаје између полуотворених женских усана, тамо негдје покрај воде, као да призива у своје друштво, у неко митско коло водених вила.

Осјећа Пјер нови ход времена, продужавање иначе кратке ноћи, отезање јутра, све тамо до тренутка када се глас јавља. Пита се шта га је то ухватило? Истовремено не жели да се тога отресе и лиши, напросто да оде, да више у то вријеме не буде на турској страни Уне. На то га је упозорио капетан Грожан, сасвим дискретно, али и одлучно. Ти ризични останци угрожавају градњу и не би требало да се настављају. Још мање да се продужавају. Пјер га је једва слушао. Умјесто тога, замишљао је себе уз саму ријеку, под врбом, насамо с тим гласом, том женом, дјевојком, ко ли је да је. Јер то мора бити стварно женско.

Шта је и гдје је у свему томе био Мустафа? Кад се поново појавио донио је јело у калаисаном посућу, све замотано у чисту ланену крпу.

„Све је ово исто као у Истанбулу”, рече и раствори пред Пјером. „Кебаб у лепињи”, промрси, од чега Пјер није разумио обје кључне ријечи. „Уз то моје омиљено пиће, боза.”

Ту су још била тројица војника са Стојаном који је сумњичаво одбио да то једе. Французи нису. Чак им је и пријало. И Пјер је јео, као да се и кроз то јело успоставља мистична веза са гласом за који је био сигуран да ће се ускоро јавити.

Мустафа је говорио и говорио, о новом пријатељству Француске и Турске, које укида неповјерење међу људима, ето, гради се мост, да се путује, да се тргује. Његов отац, стари Хамдија, противи се томе, рече им, као повјерљиво, он је човјек старински, не вјерује никоме, чак ни својима, односно Турцима. Повремено се Мустафи чини да његов отац најмање вјерује и највише мрзи баш Османлије са Босфора, који тамо сједе и смишљају новотарије Босни и овдашњим Турцима који тако и не желе баш да буду Турци, мада не могу без мајке Турске, појели би их Московии овдашњи невјернички накот. Ено их, дивљају преко Дрине.

Пјеру не прија та његова салата од распредања коју нико од Француза не прима у свој мозак као предјело о коме би се, сасвим по француски, могло и разговарати током недјелног ручка. Војници немају шта да разговарају ни међусобно, камоли са странцем, још уз то повременим непријатељом. Зар би могли распредати о пријатељству и непријатељству у рату?

Онда Мустафа савим мирно, као да жели провјерити колико га Пјер слуша, рече:

„Да ти доведем дјевојку, у тврђаву, гдје вас нико неће видјети, а? Да чујеш, болан не био, њено пјевање које сваког баца у севдах.”

„Дјевојку која је мелећ?” питао је Пјер, правећи се невјешт и наиван. Осјећао је Мустафину игру, што је крила привлачне тајне, али није знао куда га та игра води и зашто да се он у њу увлачи.

Мост је напредовао брже и боље од најповољнијих предвиђања. С једне и друге стране већ је радозналост надвладала сумњичење, скупљали су се у групама да би гледали вјештину с којом су Французи радили овај за мјештане невјероватан подухват. А у свему томе није било ничега необичног, само обученост и одлучност, над којом су бдјели даноноћно Пјер и капетан Грожан, ако је он уопште био капетан или само сержант навикао да буде гонич војника. Њихово присуство, тамо гдје је требало, чинило је чуда – све је ишло под конац, по дневном плану који се војнички строго писао дан раније да би сви знали шта ће се радити и што не смије да се остави за сутра.

„Нејма нами више мира, ни хајра ни селамета, ако га је икада и било”, говорили су стари Костајнчанци с турске стране Уне. „Све ће зло сада ићи преко нас, преко нашије леђа да би стигло до ћуприје.”

Истовремено, Грожан је наставио да опомиње Пјера да се чува притворних Турака.

Први стварни сусрет, заправо слушање пјевања, у по гласа, да се чује само ту, у соби, чак и да нема зидова, само око ње, дјевојке, ако је била дјевојка, то се није могло да одреди, да га примора да сједне ближе, на под, на простирку коју они називају сецадом, покрај наргиле, и да гледа у тајанствену, замотану особу, чији га глас, попут анђеоског даха, обузима готово физички, својим непостојећим дланом и прстима, мада ништа не разумије. Не само ријечи, него ни мелодију чије равно поскакивање није нигдје сусретао. Али, то је тако само у почетку, док се уво не прилагоди, док очи не виде оно што се полако отвара, разголићује, да се последије неког времена потпуно открије и он угледа њено лице, тамне очи и плетенице спуштене низ леђа, лагане свилене димије које нису до земље, него само до чланака што се бјеласају у нејасном свјетлу ове собе без прозора, гдје га доводе, у гдје му њу доводе. Да осјети загонетни мирис, што се шири од ње, према њему, да га привуче себи, да се пита на шта то мирише, одакле јој тај мирис, тај дах неког далеког свијета, можда мошуса из пустиње, испод палми, датула, у загонетним магребским оазама о којима је слушао и читао тајанствене приче. Пјер није размишљао о поријеклу свега тога, најмање о простој ствари да та дјевојка сама од себе не би могла да набави било шта од своје одјеће и да је све што види и осјећа неко већ удесио да би било тако.

Иако ништа од реченог није видио ни доживио, капетан Грожан је боље знао од свог инжењера шта се у ствари дешава. Да ли је он то већ био дојавио тамо гдје треба, није на причи да процјењује, али на тој двојници би требало да буде.

Ипак, Пјера, умјетничку душу, младића до тада незаљубљеног и отвореног на сва струјања према том дијелу његовог бића, највише је привлачио њен глас, ти загонетни вокали, благо подрхтавање, у коме ваздух иде истовремено кроз уста и нос, лагано, готово мазно, трепере усне и носнице, далеко од оног циганског које у први мах привуче да би те потом отјерало својом жалосном мачијом кукњавом. Све остало било је у служби гласа и мелодије на коју се све више привикавао.

Пјер прво слути, а затим и види, на свој начин, да она дубоко осјећа то што пјева, а што он не разумије, тај дах што се из ње извија и одлази према њему, као што је и он осјећао, на свој, музичко-инжењерски начин да је то женска магија коју до сада није ни слутио. Опасна женска магија. Боже, помози, шта би на све ово рекла Пјерова мајка Алис?

Са стране је лелујала свјетлост воштанице захваћена сталним ковитлањем ваздуха и њихових осјећања којима нису знали стварни смисао. Јер, све је то водило нечему опасном, скривеном и зато непотребном. Али, престати нису могли. Пјеру више није требало да му се нуди њена пјесма, он је тражио, као наргилу, да је види и слуша.

Остављени у глувој ноћи руба Турске, гдје се и Уна тог љета била смирила, повукла у себе не желећи да смета њиховој пјесми која је била час гласна, час нијема, чему су могли да се приклоне осим једно другоме? Сваки сусрет одјељивао их је све више и више од других, чинећи необичним паром о чијој тајној садашњици и сутрашњици наизглед нико није водио рачуна.

Само што то наизглед није било тек слутња, него дневна извјесност о којој је бринуо Мустафа. Узгред о јелу, али стварно о томе. Увијек прво неки слаткиш, баклава или чудесна туфахија, онда пиће какво никада није пио, потом пјесма. Пјер је већ био обузет тим мелодијама, корачао је по њиховом мелодијско-ритмичком обрасцу. Да, све су ово оријентални обрасци, знао је то добро, иако се до сада с њима није сусретао. Као што је и она, ту пред њим, дио тог свијета и живота. Све више и његовог. Кад би само могао да побјегне, можда би и побјегао, али се ниједног трена није о томе запитао. Зашто би? Сада је овдје, треба да чује нешто посебно, да осјети ту посебност и тај свијет о коме је могао само да чита у извјештајима путописаца који нису били њему ни слични ни блиски.

Да ли само да је чује?

Када му је она почела да понавља више пута пјесму, док је он не би ухватио својим готово савршеним слухом и отпјевао, гријешећи у ријечима, али не и мелодији, чему се она чудила, све више се примицала њему, до раздаљине која више није била довољна да је одијели од странца и његовог даха. Све што се сада, међу њима, дешавало у унутрашњој соби тврђаве, било је узајамно. Слушао ју је, удисао њен мирис, њене ријечи, осјећао капљице које би се откидале с њеног језика и падале по његовом лицу. Слушала је и она, на свој начин, његово понављање мелодије. Учила га текст.

Питао се да ли она осјећа његову присутност или је све ово само Мустафина игра. Питао се, није био потпуно слијеп и глув за капетанова упозорења. Само што их је заборављао одмах, чим би чуо по ко зна који пут изговорену исту реченицу: „Чувајте се, инжењеру.”

Чега да се чува? Дјевојчице или дјевојке – Есме? Тако се зове.

Ништа није могло да промакне будном Мустафином оку. Као да је својом причом пратио Есмино пјевање и приближавање Пјеру. Он је говорио тако да је у своју бескрајну причу сваки пут додавао нови детаљ, нови украс, ријеч која је тражила шире објашњење. На примјер, потурчити се. Као да одмотава нешто замотано у папир, па испод сваког новог папира има још један, и тако у бескрај док човјек не оугла.

С друге стране, Пјер савладава језик илирски, па све боље и боље разумије основне ствари. Хвата он смисао лако, али ријечи теже, нарочито те посебне, чисто турске. И обичаје, од којих му је најтежи правилно сједење на сецади, како зову простирку, што је у ствари под, па треба да подвије ноге по турски, које му послје пола сата тако утрну да их касније и не осјећа. Мустафа му је говорио, да треба учити се, људски је то, да све што се чини код њих мора и он да чини, такав је адет, па му се свијет неће ругати. А ругање је овдје највећа разонода.

„Заборава већ један пут тај веш пасји хадет!” напомињао је слободно, као да му је учитељ.

Напокон Мустафа истресе приједлог којим као да је заокружио све што се дешавало у тајанственој слијепој просторији тврђаве:

„Потурчи се, болан, бићеш одмах овдје ага, господин. Французи таквих инцинијера имају их ха, а ми немамо. Буди наш, па ћемо те пазити као мало кога. Узми коју оћеш жену, младу или стару, не једну, узми одмах три, а послје још једну, како то наша вјера допушта. Бићеш богат и оне ће те пазити боље од мајке. Узми ову, Есму, која је моје власништво, усвојеница, немам ја ништа с њом, тако ми дина! Сиротица би пропала да је ја нисам узео. Видиш, осјетио сам да вриједи. А? Вриједи ли?”

Пјер је ћутао а Мустафа китио своју причу да тече као вода што је текла баш у њиховој просторији кроз цијев стављену у зид тврђаве. Без те текуће воде, Турци нису могли.

„Потурчи се, море, потурчи! пак ће ти Бог дати саламет; на теби ће све злато и скрлет сијати, а душа твоја ићи ће у ценет: ако се не потурчиш, јадниче! за увијек ћеш у цехенему горјети, као да би у тој фуруни. Што, болан, да будеш цехенемлија?!”

Међу њима двојицом водио се стални дијалог.

Пјер: Може ли се на било који начин муслиманка удати за иновјерца? На примјер, хришћанина?

Мустафа: Не може.

Пјер: Зашто?

Мустафа: Јер је то неприродно.

Пјер: А природно је да се хришћанка уда за муслимана?

Мустафа: Тако је. Да је другачије не би било муслимана. Ислам је права вјера, све остало је зло које се тренутно мора трпјети. И трпи се, јер је ислам толерантан. Зато је надмоћан.

Пјер: А што тренутно?

Мустафа: Јер се не може победи одмах. На миран и мудар начин. Али вријеме ће учинити своје, на крају ће вас дуњалук примити праву вјеру. Ја то најбоље знам. Зато не може.

Ево, да ти кажем шта сада овдје, наше удаваче причају о теби и за тобом. Једна каже: Гледај, секо! гледај, секо, Каурина, вај, би ли га узела с оним распиљенима ногама?, а друга ће: Валах, да би био какав сенђилија, ја бих га безбели узела. Онда друга: Али је Влах, море! А вели она: Ех, ништ зато, потурчио би се он.

„Видиш, Пјер, нема код нас ништа по вашки, него како Алах заповиједа, па да се зна како се кроз варош иде, и како се пред пашом мора бити понизан. Јер, ко смо ми пред влашћу? А? Нико, болан, нико, све што имамо није наше него пашино, султаново. Кад то знаш, све ти је лако. Кад се потурчиш и будеш наш, ослободишћеш се свих људских заблуда и опачина, а имаћеш све што човјек може да пожели. Кажем ти све то из властитог искуства.”

Које је језичко мајсторство у свом наговарању Мустафа користио немогуће је да се преприча. Нека га, ипак, оваквог, колико саму причу задовољава. Макар од тог Пјер ништа и не разумио.

Ех, какву је само препредени Мустафа отварао рану у души свом познанику. Стална слика мајке, усамљене тамо у Маноску, зими и љети. Отресао је главом Пјер, усамљена ће бити овако и онако, не може он више тамо ићи. И може и не може. Једном годишње и може. Или једном у двије године. А кад би се потурчио не би могао никада.

Сањао је свој виноград. Оних неколико берача грожђа у септембру, кад се изједначе боја неба и боја чокота. И боја мајчаних очију које га гледају, чак и када му се чини да та жена није његова мајка. Зашто га прати, ако покушава да се ослободи велике корпе на леђима препуне грожђа што се обрушава на његов врат, па на тијело? Затрпава га грожђе својом тежином, својом љепотом, соком што се циједи чак и преко његовог лица. Неће се извући од тог терета.

Буди се у праскзорје, не зна гдје је. Зашто је баш ту? На том тврдом кревету, у манастиру као на ратном броду који се сакрио од енглеских пресретача. И тај сан, одакле сада? Шта ти хоћеш, мајко?

Што се завршетак моста ближи крају, Мустафа све јаче и безобзирније наваљује. Види да Пјер више не може без Есме. Ако је и била повод, пјесма је постала додаток. Дан без ње му је предуг, а

вече прекратко. Мустафа му баш то говори, као да чачка по мјесту које помало тишти и пријети да заболи. Тако то увијек иде.

„Женско ти је створено, болан Пјер, да забави, онда и за остало, јасно. Шта је наш живот без женске разоноде? Све ћеш добити послије турчења, јер не може ћаур узети муслиманку. То је горе него све зло које би ти могао да смислиш.”

„Добићеш лијепо име. Тарик, рецимо. Увијек сам жалио што ме отац није тако назвао. Знаш ли ти ко је био тарик? Онај што је освојио Шпанију као олуја. Или, можда боље за тебе, Сабит. Да будеш чврст, стамен, ослонац свима око себе. Да изродиш доста дјецe с Есмом, Ђул-кадуном, и Ајшом, и Хикметом. Једна мора, крај тебе умног, бити Хикмета, мудрица. Да, да, не скањуј се. Што мој отац каже, све се врти око тога. А љубав, пјесма и остале разоноде само су помоћ да се то учини. Ех, болан, потурчи се, раздрмај нас овдје мало. Видиш да смо се учрвали. Да нема Московка и Кара-Ђорђија не бисмо знали ни да смо живи. Навикли људи, па то воле. Само да тако остане, иншалах. Онда ће прекабулити и ову Ђумрукану која их боде у очи.”

Тако је Пјер у посљедњих мјесец дана, ако је било и мјесец а не само три седмице, слушао оргуљашку музику упоредо са пјевањем младе муслимаке на обали Уне и у тврђави, у мраку као у најдубљем сну гдје се мијешају ова два свијета. Шта га више узбуђује? Свакако дјевојка, која попут чаролије односи од њега узвишени звук оргуља. Као да га није ни било. Сада би комотно могао да га се одрекне. Смије ли то да каже, себи бар? Осјећао је, као неко мало тријежњење послије кога долази још веће пијанство, да је ту неки процјеп који на њега зијева да га прогута. „Све је то као ракија”, говорио му је Мустафа. „Кад се на њу навадиш, нема ти више узмицања, сваким даном хоћеш још више.” Неће се из тога ишчупати, јер ту изгледа и нема помирења. Ове двије обале су два свијета, ко покуша да их помири удавиће се у унским брзацима.

Иако је све то знао, готово свјесно срљао је даље. Пустио је да га Мустафа увлачи у игру у којој се није видјело на који начин ће се из игре изаћи. И ко је тај Мустафа да смије све то да ради? Шта ће бити ако то сазнају остали Турци? Шта ће бити ако то сазна конзул? Једини човјек коме би могао да повјери своју тајну је опат Морис. Али, шта да му повјери? Можда га је већ проказао капетан?

Измучао је Мустафи жељу, да му доведе Есму, на обалу и да га пусти да с њом проведе једну ноћ. Нека тражи шта хоће.

„Нећу ништа, јер ћеш ти бити тај који ћеш од нас примати. Довешћу је, безбели. Само се пази, шта ћеш послије. Идеш, болан Пјер, опасном стазом, богазом. Ту нема повратка.”

„А шта друго да радим, када си ме навукао на њу?”

Мустафа се правио невјешт и изненађен, али је ипак хладно одговорио, оно исто што је говорио ових неколико дана:

„Да се потурчиш и да задовољиш своје жеље душе и тијела. Све је то природно.”

„Не, не могу.”

„Све што се једном не може, Пјер, други пут ће се моћи. Свака људска ствар, инцинијеру. Знам ја то из свог примјера. Али, да ти то не причам. Има времена. Схватићеш ти мене а да о мени ништа и не знаш.”

Осјећа Пјер да у њега улази ђаво и да запосједа онај мали дио слободне воље који има сваки војник – да му помогне у тешким приликама које војна правила не могу да предвиде. Као да је ово сада најтежа могућа прилика и неприлика, његова животна недоумица, гдје паметан до краја не може бити. Зашто онда оклијева? Треба урадити нешто храбро, што неће бити толико ни против вјере, ни против мајке, самим тим ни против Француске. Нека је то и ђаво, али неће бити у Мустафином лику. Све ће учинити да тако не буде. Остало ће сам Бог да одлучи, ако му је до ове беспослице.

Догађаји се потом одвијају све брже и брже, прво како је Пјер замислио, умјесто његовим мостом да пређу, он Есму превози чамцем. Она све прихвата, покривена, нијема, као да и није жива. Док се лагано одгурује дугачком мотком, кроз ноћ без мјесечине, хтио би Пјер да се увјери да ли је то заиста она, иако се на поласку више него увјерио, ухвативши је за руке, од чега се она укипила, као да никада ништа слично није доживјела. Осјетио је кроз њене руке сву крхкост тог привлачног тијела и први пут се запитао колико она има година. Ма колико да има, ово што је чинио није се занимало за године. Није да се није питао, зашто пристаје на све што јој ради, као да и није људско биће него домаћа звјерка која слиједи свога господара. Је ли јој он сада господар? Онако како је рекао Мустафа, али не у оваквом случају.

Пристали су ниже од моста, прошли покрај страже и нестали у манастиру. Пјер је морао да се јави префекту и да му објасни шта је урадио. Док је подрхтавала воштаница, гледало га је тврдо, хладно лице калуђера. Таквог га није познавао.

„Шта си то урадио, несрећни човјече?!”

„Она је пристала, оче.”

„Ко те пита да ли је она пристала или није. Нико овдје ништа слично није учинио од времена Ане Ловићеве, која нас је издала Турцима. Како сада ово да гледам? А? Ти си нас, несрећниче, обрукао. Зар не схваташ шта ће се сада дешавати?!”

„Шта да радимо, оче?“

„Теби десет по туру и табанима, а њу назад у Турску, ето шта да радимо. Што прије, то боље. Већ ноћас!“

„Ово прво може, али на друго не пристајем.“

„Пристаћеш ти и на горе по тебе. Уосталом, ја је сада преузимам.“

„Кажем да не пристајем.“

„А ко си ти да не пристајеш на то што ја кажем? Има неко и изнад тебе, неразумни човјече.“

Префект је позвао капетана Грожана и усплахилено му рекао шта се десило. Овај је ћутао, правио се да је затечен, док је у стварности све већ био предвидио до краја. Да ли баш овакво, или још неповољније по њих, то се није знало. Сада је, пак, размишљао да ли је то у његовој надлежности, или је случај ближи цркви него војсци. Да је Пјер остао у Турској, он би одмах о томе извијестио конзула, овако за то нема разлога.

Ипак, мора поштовати војни поступак.

„Да се дјевојка одвоји од Пјера, прихватам. Да се сачека шта ће рећи команда, прихватам. Све остало одбијам.“

Пјер није могао доћи себи од изненађења. Да се овако протумачи и промијени његов план! Бунио се, али ни то није знао да уради како би учинио прави војник. Остало му је да чека шта ће даље бити.

Већ зором осјетила се узбуна с друге стране Уне. Позван је татарин, као што је ред, и прослијеђена порука у Травник. Одатле, брзо су стигле двије поруке, једна од везира, друга од конзула Давида који је наређивао да се Пјер држи што даље од дјевојке, и да се чека шта ће одлучити маршал Мармон. Није се знало ко је о догађају извијестио конзула.

Тек ту је уздрхтало Пјерово срце. Чинило му се да је синоћ, кад је то било синоћ Бог драги нека зна, синоћ у односу на данас, чуо њено пјевање тамо у крајњој соби до које нико осим префекта није могао да дође. Као да га је дозивала кроз зидове ове хладне куће. Стајао је стражар и крај њега нико други до Стојан Борројевић, укипљен као дрво, правећи се да и не познаје инжењера Пјера.

„Видиш ли, луда главо, шта си урадио?“ кориио га је префект Морис. „Сва се Босна узбудила, као да смо Србија а не Илирија, добро ће бити ако преко твог моста сада не јурну овамо да отму дјевојку. Као да видим, ово ће стићи и до Стамбола и до Париза. Шта ћеш онда, неразумни човјече?“

Те ноћи, а колико их је прошло од отмице дјевојке Пјер више није знао, када је цијели манастир утонуо у сан, као што је и ред

послије нервозног дана, пронашао је Есму и извео покрај уснуних чувара. Није је ни покривао, него повео за руку. Кад ју је угледао, није могао а да је не привије уза се и пољуби неспретно, да ли у чело, косу, лице или само мараму. Она му се предавала, могао је да чини шта је хтио. Изашли су и пошли према мосту. И ту нико није био будан. Као да је на обје стране, по вишњој заповијести свих могућих локалних и свеопшних богова, вас дуњалук, што би рекао Мустафа, био поспао. А Пјер је знао да поред њих двоје не спава само он. Сада се испуњавало оно што је вјероватно тај мудрац смислио.

Прешли су мост, као да прелазе собе своје непостојеће куће. Сваку греду тог моста осјећао је Пјер као ребро свога будућег живота. Нарочито двије мале пирамиде с посветом N.I. господару чији поданик, од ове ноћи, више неће бити. Сада свим бићем припада овој руци коју више не жели да испусти из своје руке. Није га била брига да ли та рука има свог господара чији ће слуга и он сам тиме постати.

„Твој сам, Мустафа”, рекао је црној прикази која се појавила пред њим када се приближио улазу у тврђаву.

„Алаху-екбер”, одговорио је Мустафа и увео их у њихову собу за пјевање.

Од те ноћи, нико од Француза није више ништа чуо о Пјеру и његовој судбини. Једним погледом опростили су се с мостом, преко кога је у том тренутку прелазила непрекинута колона малих коња који су се једва видјели под теретом памучних бала. Они су своје урадили и сада су могли да крену тамо гдје их команда шаље, да граде или разграђују. На свечаном отварању конзул Давид прочитао је још једну похвалу свом владару чијом се мудрошћу подигла ова грађевина.

Префект Маурицијус, окружен с неколико фратора, опростио се од нежељених гостију, чији је он умјесто домаћин био принудни подстанар и готово слуга.

„Далеко вам лијепа кућа”, добацио је толико гласно да га могу чути само они око њега, више нико.

(Из рукописа истоименог романа, прича у причи.)